

megragadta a figyelmemet. Kis távolságok méréséről volt szó. Bemutatta, hogyan lehet egy kötőtűnek felmelegítésekor bekövetkező megnyúlását tükkörrel visszavert fény eltolódása alapján érzékenyen megmérni. A fényjel pár métert tolódott el a falon. Most, amikor magam is tanári pályám végére jutottam, látom igazán, hogy milyen kitűnők voltak az előadásai, mennyire világosak és szabatosak.” Fejér Lipót „nagy hírnevét a Fourier-sorokra vonatkozóan felállított szummációs tételének köszönhetette: *Fejér-tétel*. E tételt Párizsban publikálta. Az addig ismeretlen Fejérre egyszeriben felfigyeltek a magyar matematikusok is. Mikor megjelent, egyszeriben belékaroltak. [...] Szellemes ember volt. Előadásait – tartalmasságuknál fogva – szívesen hallgattuk. [...] Mint vizsgáztató közkedveltségnek örvendett. Volt vagy tíz vizsgatétele, többnyire ezeket kérdezte, és nyugodtan, barátságosan vizsgáztatott. Inkább enyhe volt, mint szigorú.” Fröhlich „klasszikus elméleti fizikát adott elő. [...] nekem nyíltan megmondta, hogy a relativitástant nem képes igazán megérteni, annyira ellenkezik az ő megszokott gondolkodásmódjával.”

Dér Zoltán szakdolgozatát matematikából az elliptikus függvények, fizikából (200 oldalon) a Faraday-effektus problémaköréből írta, és a Trefort utcai Mintagimnáziumban töltött középiskolai gyakorlati év után mindkét tárgyból kitűnő eredménnyel tette le tanári szakvizsgáját. Fizikai dolgozatának írása közben az is érdekelt, hogy vajon a fénysugarakhoz hasonlóan meg lehet-e törni a röntgensugarakat, vagyis ez utóbbiak is mutatnak-e Faraday-effektust. Utolsó egyetemi hallgatói évében (1920/21) már fizetéses gyakornokként dolgozott Fröhlich mellett; a professzor „mérési eredményeinek feldolgozása és ennek alapján fénypolarizációs ellipszi-

sek megrajzolása, grafikonok készítése” volt a feladata. Az elméleti fizikai intézetben akkor csak gyakornoki státus volt (Bay Zoltán lett az utódja), ezért szerzőnk professzora ajánlásával az újonnan létesített Pécsi Erzsébet Tudományegyetem Orvosi Karának fizikai tanszékén lett tanársegéd. Ez az állás különösen a röntgenkísérletek folytatásának lehetősége miatt vonzotta, amit az biztosított számára, hogy új principálisa, Rohrer László professzor vezette a röntgen-intézetet is. Fő asszisztensi kötelezettsége az előadások során bemutatandó kísérletek előkészítése volt, de a professzor távollétében az orvostanhallgatóknak a kísérleti fizikai előadásokat is ő tartotta, és kollokváltatott is. A pécsi intézet műszerparkja még csak a kiépítés stádiumában volt, de azért az akkori kor új eszközeit is igyekeztek beszerezni. Dér Zoltán leírásai érzékletes képet adnak a hozzáértő olvasónak a kísérleti fizika száz évvel ezelőtti hazai laboratóriumi feltételeiről. Kétévi pécsi szolgálat után a szerző 1925-ben visszakérült Eötvös Loránd intézetébe, amelynek élén ekkor már a „legnagyobb magyar fizikus” utóda, egykori tanársegédje, Tangl Károly állt. Dér vezette a felsőbb éves és a szakdolgozó fizika szakos hallgatók laboratóriumi méréseit, és esetenként a professzor előadásait illusztráló kísérleteket is ő készítette elő. Ezek plasztikus leírása is tudománytörténeti értékű. Doktori témáját a röntgensugarak Faraday-effektusáról megfelelő műszerek hiányában nem tudta folytatni, ezért Tangl javaslatára az alumínium felületi feszültségének meghatározásával kezdett foglalkozni. Az ezzel kapcsolatos mérések és azok technikai nehézségeinek leírása is instruktív lehet a fizika története iránt érdeklődő számára.

Az ígéretes egyetemi pálya 1929-ben szakadt meg, amikor a szerző feladta magánta-

nári ambícióját, és professzora ajánlólevelével a jó hírű Soproni Széchenyi Gimnázium tanára lett. (Itt [akkor még Főreáliskolában] tanult 1875–1880 között egy másik nagyhírű középiskolai tanár, Rátz László, akit elsősorban a Fasori Gimnáziumban nevelt Nobel-díjas növendékei tettek halhatatlanná.) Tangl annyira kedvelte és becsülte Dér Zoltánt, hogy a tudományos munkájához szükséges műszerek egy részét is utánaküldte Sopronba. A heti huszonkét tanóra mellett és a minden napok szorításai között a kutatásoknak mégsem lett folytatásuk. A kutatói ösztön és ambíció parazsa azonban nem hunyt ki, s fellobbant, ha a biztatás szellője megfújta. Ez történt, amikor egykori Eötvös Collegium-beli társa, Vendl Miklós professzor a colemanit kristály elemi térrácsának kiszámítására kérte fel, és sikeres számításainak eredményét egy

német szaklapban publikálta. S legfőképpen, az egyetemi évek bőséges tapasztalatai beépültek a polihisztor tanár oktatásába és rajta keresztül gimnazisták generációinak tudásába.

Írása bevezetőjében a szerző felteszi a kérdést: „Érdemes-e megírni az átlagember élet-történetét, aki nem »költötte dús élte kincsét milliókra?»” A recenzens meggyőződéssel állapíthatja meg: a sok nyelven olvasó, évtizedeken át a Soproni Városi Zenekarban hegedülő Dér Zoltán messze nem átlagember volt, és emlékiratai kultúrtörténeti értékek gazdag tárházát jelenítik meg. (*Maximum/Maximum – Dér Zoltán visszaemlékezései. Szerkesztő: Jakatics Árpád. Sopron: Sopron Anno Egyesület, 2015, 344 p.*)

Vékás Lajos

az MTA rendes tagja, professzor emeritus,
Eötvös Loránd Tudományegyetem

Kosáry Domokos, az Agrártudományi Egyetem tudománysszervező könyvtárigazgatója

A kötet azokat a dokumentumokat tartalmazza, amelyek akkor keletkeztek, amikor Kosáry Domokos a Gödöllői Agrártudományi Egyetem, jelenlegi nevén: Szent István Egyetem alkalmazottja volt, előbb beosztott könyvtárosként, majd igazgatói minőségben. 1951 novemberétől kezdve 1957 novemberéig Kosáry figyelmét és energiáját ennek a könyvtárnak szentelte. (November 14-én letartóztatták.)

Az ismertető azzal a zavarral küzd, hogy vajon magát a kötetet állítsa-e előtérbe; szenteljen nagyobb figyelmet annak a küzdelemnek, amelyet az egyetem folytatott a könyvtáráért, vagy a kötet főszereplőjére koncentráljon. Mindhárom vonalvezetés ésszerű, sőt igazán méltányos mindhárom útvonal köve-

tése lenne. Mindazonáltal az egyetem, a könyvtár és a szerkesztők szándéka szerint a továbbiakban Kosáry Domokos kerül a középpontba, mivel maga a kötet róla szól.

Így csak rövidre fogva szögezem le, hogy a szerkesztők és munkatársaik példás munkát végeztek. Logikus vonalvezetés, tiszta szöveg, pontosság, kellő mértékű eligazítás jellemzi a kötetet. Ugyancsak futólag említtem meg, hogy maga az egyetem, a mindenkori rektor és vezető testület mindent megtett azért, hogy méltó, mind a tudományos munkát, mind az oktatást gond nélkül kiszolgáló könyvtárat mondhasson a magáénak. Az egymást követő lépések kezdeményezője szinte kivétel nélkül Kosáry volt, ám e támogatás nélkül aligha jutott volna olyan eredményekre, amelyekre kétségtelenül eljutott. Figyelemre méltó körülmény, hogy számos könyvtáros és levéltáros bizonyult kiváló történész-kutatónak, ám igencsak keresni kell olyan törté-

nész, aki kiváló könyvtáros vagy levéltáros pályát futott volna be.

Miután 1949-ben, a „nagy tisztogatásban” Kosáry elvesztette minden megbízatását („tiszteltedjás” volt a Történettudományi Intézetben, majd „ideiglenes munkatárs” az Országos Könyvtári Központ keretében), valóságos megváltásnak számított, amikor az OKK megszűnése után ismét állás nélkül maradván ideiglenes álláshoz jutott a gödöllői egyetem Központi Könyvtárában. Tudni kell azonban, hogy ez a könyvtár, amennyiben egyáltalán létezett, nem Gödöllőn, hanem Budapesten volt található, miként maga az egyetem is. Az első nagy logisztikai feladat tehát a mintegy 45 000 kötet elszállításában és elhelyezésében állt. Enélkül hozzá sem lehetett kezdeni a könyvtári rend kialakításához.

Kosárynak „fogyasztóként” volt már tapasztalata a könyvtárak ügyeiben, de ez messze nem lett volna elegendő, ha születési ajándékként nem rendelkezik átlagon felüli rendszerező képességgel. Saját iratait is olyan rendbe állította, és oly rendszeresen kezelte, hogy percek alatt megtalált bármilyen dokumentumot az irdatlan irattömegben. Egy nagy és egyre növekvő könyvtár irányításához és fejlesztéséhez azonban ez sem lett volna elég. Ehhez már egy jelentős szervező talentumára is szükség volt, és ebből a mesterségből megelőzően legfeljebb mozaikkal találkozott. Vélhetően éppen ennek a könyvtárnak áldozatkész gondozójaként jutott felszínre és teljesedett ki Kosáry szervező zsenije, amelyet azután akadémiai elnökként is bőven kamatoztathatott.

Miután sikerült megoldani a költöztetést, hozzá kellett látni a könyvek és folyóiratok, más kiadványok feltérképezéséhez, amit a könyvtárosok katalogizálásnak neveznek. A könyveket ésszerű rendben el kellett helyezni,

létre kellett hozni a betűrendes és a szakkatalógust, ki kellett alakítani az olvasótermeket, a kölcsönzés szabályait, egyszóval a működés elemi feltételeit kellett megeremteni. A fentiekben állt a technikai feladat, amelyet az „ideiglenes munkatárs” vezetésével a kicsiny stáb sikeresen megoldott. Kosáry ennyivel azonban nem érte be. Egész fiatalon volt módja megismerkedni a nyugati világ nagy könyvtáraival, és ha tudta is, hogy egy hazai egyetemi intézmény sose fogja felvenni a versenyt a francia, angol, amerikai nagy könyvtárakkal, a mintát mégis azokról vette le.

Meggyőződése volt, hogy eredményes oktatást nem lehet folytatni és sikeres kutatómunkát sem lehet kifejteni anélkül, hogy a kiszolgáló intézmények betagozódnának a nemzetközi áramlatokba. Következésképpen szívügye lett, hogy a külföldi könyvek és főként folyóiratok megvásárlására elegendő devizakeret álljon rendelkezésre. Ha nem is az általa szükségesnek vélt mértékben, de célját legalább megközelítően elérte. Ehhez a törekvéshez kapcsolódott, hogy alig melegegett meg gödöllői munkahelyén, máris azzal az ötlettel állt elő, hogy szerkesszenek meg és adjanak ki egy többnyelvű szakszótárt, amely kb. 20 000 címszót foglalna magában magyar, német, angol és francia nyelven, úgy, hogy a szótár minden nyelv esetében minden továbbira megadja a választ. Egy ilyen szakszótár megszerkesztése időigényes feladat, és Kosáry könyvtárosi idejéből nem is telt ki.

Gondot fordított a munkatárs, majd igazgató a könyvtár állandó fejlesztésére. 1955 végéig a könyvtár több mint 8000, 1956-ban több mint 6000 kötetel gyarapodott, és a tanszéki megrendelésekkel együtt 706 féle folyóiratot járatott 1410 példányban. Nagyjából itt tartottak a dolgok, amikor Kosáry meghirdette, hogy egy agrártudományi

könyvtárnak tudományos feladata is van, vagyis rendszeresen kutatnia kell a hazai agrártörténetet. (Megjegyzem, hogy Kosáry agrártörténettel nem is foglalkozott, de felfogta, hogy ezen a helyen az agrártörténeti kutatás nem csak lehetséges, de kötelező program.) Létre is jött az Agrártörténeti Munkaközösség, amelyben könyvtári dolgozókon kívül minden, vagy legalábbis csaknem minden jeles agrártörténész helyet foglalt. A munkaközösség azonnal elfogadta egy konferencia megszervezésének gondolatát, és többen előadást is vállaltak. Így Belényesy Márta, Makkai László, Wellmann Imre, Varga János, Szabad György, S. Sándor Pál, Hársfalvi Péter és Tálasi István. Javaslatot tett Kosáry az *Agrártörténeti Szemle* kiadására is, azzal érvelve, hogy egy ilyen folyóirat nemcsak a történészek, de az agrárszakemberek számára is rendkívül hasznos lenne.

Felfigyelhetünk arra, hogy könyvtári szolgálata idején Kosáry új tudományos művet nem tett le az asztalra. A jelenséget magyarázhatja az óvatosság, mivel tudván tudta, hogy történelemszemlélete nem felel meg a hangadó marxista-leninista történész korifeusoknak. Ebből már volt baja bőven. Így aztán kitalált egy olyan kiadványt, amelyben a magyar történelem forrásainak és feldolgozásainak mintegy a katalógusát kínálja fel a kutatóknak (*Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába*, 1–3. kötet). Ennek hasznosságáról és objektivitásáról nem lehetett vitát nyitni, ezzel szemben végtelen türelmet és gondosságot kívánt meg a szerkesztése.

A távlatos tervekből 1956-ig már semmi sem lett. Kosáryt 1956 októberében beválasztották az egyetem Forradalmi Bizottságába. Tulajdonképpen csoda lett volna, ha ezt nem teszik, és az is, ha ő nem vállalja. Mindazonal-

tal Kosáry tevékenységéről e napokban annyit lehet tudni, hogy nyilvánosan fellépett a rend megőrzése mellett, és óvott attól, hogy az eseményeket bárki személyes bosszúra használja fel. Egyébként sem egyetemi, sem könyvtári, sőt gödöllői „zavargásokról” sem lehetett hallani. Vélhetően ezért tartott cirka egy évig, míg a hatóságok Kosáry letartóztatásáról döntöttek. A hallgatás egy éve alatt úgy tűnt, mintha semmi sem történt volna. Megjelent az *Agrártörténeti Szemle* első száma, a különböző meghallgatásokon Kosáryval szemben semmiféle vád vagy kifogás nem merült fel. 1957. november 14-én este azonban mint derült égből a villám, megjelent a lakásán a letartóztatására küldött kis csapat. Azóta sem tudjuk, hogy e lépésnek mi vagy ki állt a háttérében.

Ugyanilyen rejtélyes az egyetemi vezetés viselkedése a következő év során. Az egyetem 1958 októberében kérte a minisztériumtól Kosáry munkaviszonyának megszüntetését. Vajon mit tett közel egy éven át? Csak talán nem fizette ki havi járandóságát is a magára maradt családnak? Alighanem ezt tette.

Mindezek értelmében a Szent István Egyetem joggal nevezte el könyvtárát és levéltárát Kosáry Domokosról, és az itt bemutatott kötetel bizonyította, hogy – nem törődve a mindenkor divattal – kiváló, utat mutató munkatársának emlékét ápolja és megőrzi. (*Koósné Török Erzsébet – Kissné Bogárné Krisztina szerkesztők: Kosáry Domokos, az Agrártudományi Egyetem tudományos szervező könyvtárigazgatója. Forráskiadvány. Gödöllő: Szent István Egyetem Kosáry Domokos Könyvtár és Levéltár–Szent István Egyetemi Kiadó Nonprofit Kft., 2015*)

Ormos Mária
történész